

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume 11 Issue 6, December 2019

DOI Number: 10.9737/hist.2019.811

Araştırma Makalesi

Makalenin Geliş Tarihi: 26.09.2019 Kabul Tarihi: 22.10.2019

Atıf Künyesi: Recep Özman - Ezgigül Doğan, "İmparator Decius'un Hristiyanlık Karşıtı Faaliyetleri",
History Studies, 11/6, Aralık 2019, s. 2271-2287.

İMPARATOR DECIUS'UN HRİSTİYANLIK KARŞITI FAALİYETLERİ

The Anti-Christian Activities of Emperor Decius

Doç. Dr. Recep Özman - Ezgigül Doğan

ORCID No: 0000-0002-6329-710X / 0000-0003-2596-4554

İnönü Üniversitesi

Volume 11
Issue 6
December
2019

Öz: 235 yılında Maximinus Thrax ile başlayan ve 284'te Diocletian'a kadar devam eden Üçüncü Yüzyıl Krizi dönemi, Roma İmparatorluğu için siyasi, askeri, dini, sosyal ve ekonomik değişimlerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Pagan inanca sahip imparatorlukta Hristiyanlığın yayılım alanının genişlemesi, imparatorlar tarafından Hristiyanlık karşıtı politikaların yürütülmesine yol açmıştır. Hristiyanlık karşıtı faaliyetleriyle tanınan imparator Decius, 249-251 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bu döneme kadar Hristiyanlara karşıtı bölgesel uygulanan yaptırımlar Decius ile birlikte imparatorluk genelinde ilk kez resmi bir bildiri ile uygulanmıştır. Decius'un Hristiyanlık karşıtı faaliyetlerinin sebebi pagan inancına bağlılığı ve Romalılık düşüncesidir. Hristiyanların imparatorluk genelinde misyonerlik faaliyetleri yürütmeleri yaptırımlara maruz kalmalarına neden olmuştur. Bu çalışmada Decius'un Hristiyanlara uyguladığı yaptırımların nedenleri, bu amaçla yayınladığı bildiri ve gelişen olaylar incelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Üçüncü Yüzyıl Krizi, Decius, Din, Hristiyanlık, Libellus

Abstract: The Crisis of Third Century, which started with Maximinus Thrax in 235 and continued until Diocletian in 284, was a period of crisis for the Roman Empire in which political, military, religious, social and economic changes took place. The expansion of Christianity in the Roman Empire led to the carried out of anti-Christianity policies by emperors. Emperor Decius, ruled between 249-252 known with his anti-Christianity sanctions. Regional sanctions imposed against Christians until this period were implemented with Decius for the first time with an official declaration throughout the empire. The reasons of Decius' anti-Christianity activities was the idea of being Roman and his pagan belief. Christians' missionary movements throughout the empire caused them exposure to sanctions. In this study, the reasons of the sanctions that Decius applied to Christians, the declarations he published for this purpose and the developing events were be examined.

Keywords: The Crisis of Third Century, Decius, Religion, Christianity, Libellus

Giriş

Roma tarihinde Hristiyanlık karşıtı faaliyetler imparatorluk döneminde pek çok kez yaşanmıştır. M.S. 64 ve 250 yılları arasında bölgesel Hristiyanlık karşıtı faaliyetler olsa da, Decius dönemine kadar genel bir baskı olmadığı bilinmektedir.¹ Hristiyanlık karşıtı faaliyetlerde bulunan imparatorların ilki Nero (54-68) dur. Onun döneminde 64 senesinde Roma'da büyük bir yangın çıkmış ve bu olayın sorumlusu olarak görülen Hristiyanlara şiddetli

¹ G.E.M. de Ste. Croix, "Why Were The Early Christians Persecuted?", *Past & Present*, No. 26, 1963, s. 6.; John Alfred Faulkner, *Cyprian: The Churchman*, Cincinnati: Jennings and Graham, New York 1906, s. 61.

İmparator Decius'un Hristiyanlık Karşıtı Faaliyetleri

yaptırımlar uygulanmıştır.² Daha sonra, II. yüzyılda imparator Traianus (98-117) döneminde Bithynia-Pontus valisi Plinius, Hristiyanlara karşı nasıl davranılması gerektiğini ve Hristiyan kimliğinden vazgeçmeyenleri cezalandırdığını imparatora iletmiştir. İmparator, Plinius'un icraatlarını onaylamış, Hristiyanları tespit etmek için genel bir araştırma yapmalarını, fakat Hristiyan olduğunu açıkça söyleyen kişilerin cezalandırılmasını emretmiştir.³ III. yüzyılda ise Septimius Severus'un (193-211) Yahudiliğe geçmeyi yasakladığı ve Hristiyanlık için de benzer bir yasa çıkardığı bilinmektedir.⁴

Hristiyanlara yönelik baskıların imparatorluk genelinde uygulanması ise imparator Decius ile başlamıştır. Roma Asker İmparatorlar Dönemi'nde (235-284) iktidara gelen Decius (Gaius Messius Quintus Traianus) (249-251) yaklaşık 190'larda Pannonia'da Sirmium yakınında bir kasaba olan Budalia'da doğmuştur.⁵ Decius'un imparator olduğunda elli veya altmış yaşında olduğuna dair görüşler mevcut olmakla beraber doğum tarihi tahminlere dayanmaktadır.⁶ Decius'un hayatının ilk evrelerine dair bilgiler kısıtlıdır. 230'ların başında konsüllük yaptığı ve aynı dönemde Etrüsk kökenli karısı Herennia Cupressenia Etruscilla⁷ ile evlendiği bilinmektedir. 234 yılında Aşağı Moesia, 238 yılında ise Hispania Tarraconensis valisi olarak görev yapmıştır.⁸ Ayrıca Maximinus Thrax (235-238) döneminde Latin Yazıtları Külliyyatı'ndaki yazıtlarda Decius adındaki bir yöneticinin bayındırlık faaliyetlerinde bulunduğu belirtilmektedir.⁹ İmparatorluk döneminin kronolojisi ise temel olarak sikkelere, yazıtlara, papirüslere ve *Sibylline Oracle*'ına¹⁰ dayanmaktadır.¹¹

Decius, kendisinden önceki imparator I. Philippus (244-249) döneminde Roma'da kent yöneticisiydi.¹² Bu dönemde Moesia'daki askerler Marinus isimli birini imparator ilan etmek

² Gürkan Ergin, *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: İsyanlar, Tepkiler ve Huzursuzluklar, Asia Eyaleti'nin Kuruluşundan (MÖ 129) İustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009, s. 250.; Croix, agm, s. 6.

³ Ergin, agt, s. 250.; Turhan Kaçar, "Lucianus Çağında Hristiyanlık", *Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu*, 2008, s. 274.; Bülent İplikçioğlu, *Eskibatu Tarihi I-Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 142.

⁴ *The Scriptores Historiae Augustae I*, Severus XVII.2.; Ergin, age, s. 251.

⁵ Decius, Pescennius Niger'den (193-194) beri ilk Romalı imparatorudur. Pescennius Niger, doğum yerinin belli olmamasına rağmen İtalya kökenli olduğu bilinen Roma imparatorudur. Kendisinden sonra gelen imparatorlar Roma kökenli olmadıkları için yaklaşık elli altı yıllık bir süreden sonra Decius ile birlikte tekrar Roma tahtına Romalı imparatorlar geçmiştir. Pescennius Niger'den sonra Roma tahtında bulunan imparatorlar; Kuzey Afrika kökenli Clodius Albinus (195-197), Septimius Severus (193-211), Caracalla (211-217), Geta (211), Macrinus (217-218), Diadumenianus (218), Elagabalus (218-222), Severus Alexander (222-235), Maximinus Thrax (235-238), I. Gordianus, II. Gordianus, Pupienus, Balbinus (238), III. Gordianus (238-244) ve I. Philippus (244-249). Geniş bilgi için; Tekin, age, s. 261-274; John A.F. Greeg, *The Decian Persecution*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1897, s. 3.; Matthew Bunson, *Encyclopedia of The Roman Empire*, Facts on File, Inc., New York 2002, s. 170.; Oğuz Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s. 274.; Albrecht Vogel, "Decius", *A Religious Encyclopaedia or Dictionary of Biblical, Historical, Doctrinal, and Practical Theology*, I, Ed. Philip Schaff, Funk & Wagnalls Publishers, New York 1882, s. 620.; Eutropius, *Kısa Roma Tarihi*, 9.IV.

⁶ Greeg, age, s. 3.

⁷ *Herennia Cupressenia Etruscilla*, büyük olasılıkla savaşlarda kocası Decius'un yanında yer aldığı ve onun mater castrorum (Ordugah annesi) ile mater augustorum (Augustusların annesi) olarak anıldığı anlaşılmaktadır. Geniş bilgi için; F. S. Salisbury- H. Mattingly, "The Reign of Trajan Decius", *The Journal of Roman Studies*, S. 14, 1924, s. 16.

⁸ J. B. Rives, "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *The Journal of Roman Studies*, S. 89, 1999, s. 138-139.

⁹ Greeg, age, s. 3.

¹⁰ Roma tarihine, geleneklerine ve mitolojisine ışık tutan kehanet kitaplarıdır. Sibylline Oracles kitap XIII. 107-133 genel olarak Decius dönemi ile ilgili bilgi vermektedir. Geniş bilgi için; Milton S. Terry, *The Sibylline Oracles*, Eaton & Mains, New York 1899, s. 229-230.

¹¹ Salisbury- Mattingly, agm, s. 1.; Rives, agm, s. 138.

¹² Tekin, age, s. 274.

istediler ve bu sebeple bir isyan başlattılar. Bundan rahatsız olan I. Philippus, isyanı bastırması için Decius'u Moesia'ya gönderdi. İsyanı bastırması üzerine I. Philippus, Decius'un Moesia'daki birliklerin komutanı olmasını isterken askerleri ise Decius'u imparator olarak görmek istiyorlardı.¹³ Decius askerlerin baskısı üzerine ordusuyla İtalya'ya yürüdü ve I. Philippus'u¹⁴ 249 sonbaharında Verona'da¹⁵ yenilgiye uğrattı.¹⁶ Verona'dan yola çıkan Decius, ordu tarafından imparator ilan edildi. Böylece imparator I. Philippus'un saltanatından sonra Roma imparatorluk tahtına Decius geçti.¹⁷

İdareyi ele alan Decius, eski Roma idealine dönmek ve *pax deorum*'un¹⁸ korunması düşüncesiyle *Romanitas*'ın (Romalılık bilinci)¹⁹ yükseltilmesine ve *ensorluk*²⁰ kuruluşunun yeniden canlandırılmasına karar verdi.²¹ Bu amaçla Decius 27 Ekim'de senatoya toplanmaları için bir mektup yazdı. Castor ve Pollux tapınağında²² toplanan senato Decius'un teşvikiyle P. Licinius Valerianus'u bu görev için seçti.²³ Valerianus, böylece devlet işlerinde Decius'a yardımcı olmakla birlikte bu dönemin en önemli olaylarından olan Hristiyanlara karşı mücadelenin de bir parçası olacaktır.²⁴

Decius'un Hristiyanlara Karşı Faaliyetlerinin Sebepleri

Hristiyanlığın Roma'nın resmi dini olma sürecinde bu dinin mensupları şiddetli baskılara maruz kalmışlardır. Özellikle Decius döneminde imparatorluk bildiriyle ülke genelinde uygulanan baskılardan dolayı bu dönem Roma tarihi açısından oldukça önemlidir. Decius, 250 yılında Gotlarla savaşını sürdürürken aynı anda Hristiyanlara yönelik baskılarını aşama aşama hayata geçirmiştir. XI.-XII. yüzyıl Bizans tarihçisi Zonaras'a (1074-1130) göre Decius ve Valerianus birbirlerini Hristiyanlar ile mücadele etmeye cesaretlendirdikten sonra Hristiyanlık karşıtı faaliyetlerine başlamışlardır.²⁵ Decius'un Hristiyanlara karşı başlattığı zulmün belli başlı sebeplerinden biri I. Philippus'a karşı kıskançlık ve kin beslemesidir.²⁶ Decius'un, I.

¹³ Zonaras, *The History of Zonaras*, XII.19; Zosimus, *The History of Count Zosimus*, I.14.; Edward Gibbon, *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyişi ve Çöküş Tarihi*, Cilt: I, Çev: Asım Baltacıgil, Tuba Matbaacılık, s. 261.; Tekin, age, s. 274.

¹⁴ I. Philippus Bostra kentinin yerlisiydi ve bir Arap kabile reisinin oğlu olduğu için "Arap Philippus" olarak anılmaktaydı. Decius, I. Philippus'u öldürerek Roma tahtındaki ilk Arap imparatorlar dönemine son vermiştir. Geniş bilgi için; Bunson, age, s. 426.

¹⁵ Verona'daki savaşın tarihi tam olarak belirlenmemektedir. I. Philippus, Decius'a karşı ilerlemek için muhtemelen 17 Haziran 249'dan önce Roma'dan ayrılmamıştı. İskenderiye'de ki I. Philippus'un yedinci yılına ait sikkelerin varlığından 29 Ağustos 249'dan sonra hala imparator olduğu ve papirüslerden Decius'un henüz Mısır'da imparator olarak tanınmadığı anlaşılmıştır. Mısır papirüslerinde Decius'un adının geçtiği en eski belgenin 27 Kasım 249 tarihli olduğu da belirtilmektedir. Dolayısıyla Decius'un Roma'ya ilerleyişi 1 Eylül 16 Ekim arası kabul edilmektedir. Geniş bilgi için; Salisbury- Mattingly, agm, s. 3-4.

¹⁶ Faulkner, age, s. 65.; Gibbon, age., s. 261-262; Tekin, age, s. 274.

¹⁷ Tekin, age, s. 274.

¹⁸ *Pax Deorum*, Tanrıların barışı. Geniş bilgi için; Nicola Rose Holm, *Pagan Emperors and Religious Policies: A.D. 249-363.*, (The University of Queensland, Master Thesis), Australia 2017, s. 8-9.

¹⁹ *Romanitas*, Romalılık düşüncesi özellikle Roma alışkanlıkları ve uygulamaları için kullanılan bir terim olmuştur. Romalılık düşüncesi olmadan *pax deorum* mümkün görülmemiştir. Geniş bilgi için; Holm, agt, s. 8-9.

²⁰ *Censorluk*, Roma'da beş yılda bir yurttaşların ve onların sahip oldukları servetlerin sayımını yapan, kaydını tutan ve senatörlerin listesini belirleyen memurlardır. Geniş bilgi için; Tekin, age, s. 316-317.

²¹ H. N. Bate, *History of Church to A.D. 325*, Rivingtons, London 1901, s. 110.; Holm, agt, s. 21.; Gibbon, age, s. 269.

²² *Castor ve Pollux* tapınağı, Regillus Gölü savaşında elde edilen zafere şükretmek için M.Ö. 484 yılında Roma Forumunda inşa edilmiştir. Tapınak hakkında detaylı bilgi için; T. Frank-G. Phillips Stevens, "The First and Second Temples of Castor at Rome", *Memoirs of the American Academy in Rome*, S. 5, 1925, s. 79-102.

²³ *The Scriptores Historiae Augustae III, The Two Valerians V.3- V.4-7.*; Greeg, age, s. 6-7.

²⁴ Tekin, age, s. 275.

²⁵ Zonaras, XII.20.

²⁶ Zonaras, XII.20.; Eusebius, *The Ecclesiastical History*, VI.39.3.

Philippus'a olan öfkesi, onun Hristiyanlara karşı anlayışlı olması, saygı duyması ve belki de Hristiyan inancına sahip olmuş olması ile açıklanmaktadır. Kilise tarihçisi Eusebius (yak. 260-339/340) I. Philippus'un Paskalya'nın son gecesinde Hristiyan olmayı istediğini, günah çıkardığını ve dindar olduğunu söylemektedir.²⁷ Zonaras da aynı şekilde I. Philippus'un Hristiyanlara karşı iyi niyetli olduğunu, bir kilisede Hristiyan ibadetlerine katıldığını ve Hristiyanlık inancını kabul ettiğini ifade etmektedir.²⁸ I. Philippus'un Hristiyan olduğu görüşü istisnalar hariç genel olarak modern tarihçiler tarafından reddedilmektedir.²⁹ Buna mukabil I. Philippus'un Hristiyanlara karşı hoşgörülü olduğu ise genel kabul görmektedir. R. Lane Fox tarafından neşredilen piskopos Dionysius'un Antakya piskoposu Fabius'a yazdığı mektuplarında I. Philippus'un Hristiyanlara karşı olumlu tavrını destekleyen yorumlarına yer verilmektedir. Dionysius'un I. Philippus'un saltanatını "Biz Hristiyanlara daha nazik" olarak tanımladığı ve ayrıca 262'de yazılmış bir mektupta "oldukça açık bir şekilde Hristiyan olduğu söylenen İmparatorlara" atıfta bulunduğu ve burada I. Philippus'u kastetmiş olması gerektiği belirtilmektedir.³⁰ Ayrıca I. Philippus'un saltanatının sonlarında İskenderiye'de yaşayan Origenes'in (184-253) savaşların, kıtlıkların ve vebaların giderek artan Hristiyanlara bağlandığını ve hatta Hristiyanların zulümden sonra da yaşanan bozulmalardan sorumlu tutulduklarını açıkladığı belirtilmektedir. Origenes, direkt olarak Decius zulmünden önce Mesih'in ve onu izleyenlerin imparatorun ve görevlilerinden, senatustan ve Roma halkından daha güçlü olduğunu söylediği de eklenmektedir.³¹ Bu bilgiler dikkate alındığında Decius'un nefreti ve Hristiyanlara yönelik muhalefetinin sebeplerinden birinin I. Philippus'un Hristiyanlara karşı hoşgörülü davranmış olması kabul edilebilir.

Decius'un Hristiyanlık karşısı faaliyetlerinin ikinci sebebi, pagan tanrılara olan ilginin azalması ve 248'de henüz I. Philippus imparatorken Roma'nın bininci yılı festivali kutlandığında Hristiyanların kutlamalardan uzak durmalarıdır. Bu durum Decius'u rahatsız etmiş ve ruhban sınıfını I. Philippus'un yandaşları gibi görmüştür. Yakın gelecekte Hristiyanlığın önemli bir güç olacağı az çok Decius tarafından tahmin edilmiştir diye de düşünülmektedir.³² Decius'un amacı bir yüzyıl sonra gelen Iulianus'un amacına³³

²⁷ Eusebius, VI.34.1.

²⁸ Zonaras, XII.19.

²⁹ I. Philippus'un Hristiyan olup olmadığı "Arap" lakabından dolayı onun köken meselesinin araştırılmasına yol açmıştır. I. Philippus'un "Arap Philippus" olarak adlandırılmasının nedeni Equiteslerin (Atlı sınıfı) bir üyesinin ve bir Arap kabilesinin reisinin oğlu olmasıydı. Hristiyan olduğunu kabul eden John M. York, Jr., I. Philippus'un babasının bir Arap şeyh ve açıkça bir Hristiyan olduğunu iddia etmektedir. I. Philippus'un Hristiyan olduğunu reddeden tarihçiler ise I. Philippus'un babası Julius Marinus'u tanılaştırdığını iddia etmektedirler. I. Philippus'un 248'de kendisinden önceki imparatorun cinayetinin anısını silmek ve halkın sevgisini kazanmak için Roma'nın kuruluşunun bininci yıl dönümü için kutlamalar düzenlediği bilinmektedir. Ayrıca, I. Philippus'un sikkelerinde Hristiyanlığa dair ipucunun olmadığı ve pagan sembolleri kullandığı; ışık saçan taç, kurt, ikizler, tanrıça Roma ve diğer geleneksel tanrıların çoğunun görüldüğü belirtilmektedir. I. Philippus'un dini inancının tartışılmasının sonuçları kesin olmayarak imparatorun Hristiyan olmadığını göstermektedir. Geniş bilgi için; Bunson, age., s. 426.; John M. York, Jr., "The Image of Philip the Arab", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 21, H. 2, 1972, s. 320.; Hans, A. Pohlsander, "Philip The Arab and Christianity", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 29, H. 4, 1980, s. 463-467.; A. T. Olmstead, "The Mid-Third Century of the Christian Era", *Classical Philology*, Vol. 37, No. 3, 1942, s. 260.

³⁰ R. Lane Fox, *Pagans and Christians*, Penguin Books, England 1986, s. 418.

³¹ A. Alföldi, "The Crisis of The Empire", *The Cambridge Ancient History-The Crisis of Empire A.D. 193-337*, 12, Cambridge University Press, UK 1971, s. 203.

³² Holm, agt, s. 22.

³³ *Iulianus (Julianus)*, M.S. 361-363 yılları arası Roma imparatoru. İmparatorlukta Hristiyanlığın kabul edilmesinden sonra pagan tanrularına tapınan imparatordur. Çocukluğu Hristiyanlık dinini öğrenmekle geçen Julian daha sonradan pagan tanrularına tapınmaya başlamıştır. M.S. 361'de imparator olmasıyla Hristiyanlığa karşı çıkarak paganizmi yeniden canlandırmak istemiştir ve bu yüzden "Apostata" (dönme) lakabı ile tanınmıştır. Geniş bilgi için; Tekin, age, s. 300.

benzetilmektedir. Ancak Iulianus'un aksine Decius doğuştan pagandı ve pagan bir ülkeyi canlandırmak için can atmaktaydı.³⁴ Zira Pagan inancını canlandırmaya özel bir ilgi duyduğu bazı kanıtlarda görülmektedir.³⁵ Onun için gerçek saygı duyulması gereken ulusal inanç yeni inanç tarafından arka plana itilmektedir. Roma'ya yerleşen bir tanrı rahibinden ziyade kendisine rakip bir prens görmeyi tercih etmekteydi.³⁶

Decius'un zulmünün üçüncü sebebinin ise ekonomik nedenlere bağlı olabileceği düşünülmektedir. Çünkü III. yüzyılda Roma dünyasında şiddetli bir ekonomik çöküntü yaşanmaktaydı, barbarlar tarafından sürekli Roma toprakları istila edilmekteydi, korsanlık yeniden canlanmakta ve ticaret çökmekteydi. İmparatorluğun içine düştüğü bu felakete sebep olarak Roma'ya güç vermiş olan tanrıların ihmal edilmesi, doğu kültürünün halkın dini coşkusu gasp etmesi³⁷ ve Roma tanrılarının kızdırılması gösterilmektedir.³⁸

Decius'un Bidirisi ve Libellus (Kurban belgesi)

Decius iktidarı ele geçirdiğinde pagan inancının baskın ruhu içinde güçlendi ve Hristiyanlığın yok edilmesi gerektiğine karar verdi. Tanrıları ihmal eden, imparatorluk kültürünü reddeden, askeri ve kamu yükümlülüklerini kabul etmeyen bir dinin taraftarları hafife alınmazdı.³⁹

Hristiyanlara karşı baskılar, Decius döneminde ilk kez imparatorluk genelinde resmi bir bildiri ile başlamıştır ve bu Hristiyanlara yönelik uygulanan yaptırımlara dair ilk resmi Roma bildirisi olmuştur. Daha önce Hristiyanlara uygulanan baskılar yerel bir özellik arz etmekte idi. Bundan sonra ise baskılar büyük oranda imparatorlar tarafından teşvik edildi. Bu bakımdan bildiri, Hristiyanlara uygulanan baskılarda bir dönüm noktası olarak kabul görmektedir.⁴⁰ Bildirinin büyük bir ihtimalle imparatorun kişisel refahı için yıllık olarak kutlanan *vota*

³⁴ Faulkner, age, s. 65.

³⁵ Kentel bir canlanma geçiren Cosa'da III. yüzyılın ortalarına tarihlenen yeniden inşa edilmiş bir tapınakta bulunan bir yazıt okunmuştur. Yazıtta göre Decius'un, otuz yıl önce tapınakları terk edilmiş ıssız bir yer olan Cosa'nın Tuscan kentinde *restitutor sacrorum* (kutsal şeylerin yenileyicisi) olarak onurlandırıldığı anlaşılmıştır. Decius'un Etrüsk kökenli karısı iyi bir Toscana ailesinden geliyordu ve oğuluyla birlikte isminde (Herennia Cupressenia Etruscilla ve oğlu Q. Herennius Etruscus) Etrüsk ögesi taşıyordu. Karısının kökeni itibarıyla Cosa'nın dinsel canlanmasında rol oynadığı düşünülmektedir. Dolayısıyla Decius'un bu şekilde onurlandırılması Cosa'nın tapınaklarına ve Etruria'ya (Etrurya/ Etrüsklerin ülkesi) yapmış olduğu yardım ve iyiliklerin bir sonucu olarak kabul edilmektedir. Geniş bilgi için; Charles L. Babcock, "An Inscription of Trajan Decius from Cosa", *The American Journal of Philology*, Vol. 83, No. 2, 1962, s. 156-157.; Fox, age, s. 417.; Rives, agm., s. 143.

³⁶ Faulkner, age, s. 65.

³⁷ Doğu kültürleri, imparator Augustus (M.Ö. 27-M.S. 14) döneminde, M.Ö. I. yüzyıl sonlarına doğru Roma'da en güçlü dönemlerini yaşamaya başlamıştır. İmparator Vespasianus'un (M.S. 69-79), Mısırlı tanrı Serapis'in dinine katıldığı ve imparator Domitianus'un (81-96), Campus Martius'ta İsis tapınağı yaptırdığı bilinmektedir. Ayrıca imparator Elagabalus (218-222) Syria Emesa'daki El-Gabal inancını benimseyerek Roma'ya gelmiştir ve Palatine Tepe'sine El Gabal tapınağı yaptırmıştır. Siyasal genişlemesini sağlamak için ilk başta yabancı tanrıların kabul edilmesine izin veren Roma Devleti, sonradan abartılı kutlamalarla insanların duygularını etkileyen, Roma tanrılarının üstünlüğünü bozan ve toplumsal ayrılıklara yol açan yabancı dinlerin engellenmesine yönelik yaptırımlar uygulamaya başlamıştır. Geniş bilgi için; Selehattin Sert, *Büyük Uygarlıkların Doğuşu-Dinler Tarihi Arkeolojisi Mezopotamya'dan Avrupa'ya*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2009, s. 215-217.; Recep Özman-Okan Açıl, "Roma İmparatoru Elagabalus ve Dönemi", *Prof. Dr. Salim Cöhlce Armağanı-Türk Tarihine Adanmış Çileli Bir Ömür*, Ed. Alpaslan Ceylan, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2017, s. 654.

³⁸ G. Thomas Oborn, "Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?", *Church History*, Vol. 2, No. 2, 1933, s. 67-68.

³⁹ Bunson, age, s. 112.

⁴⁰ Rives, agm, s. 135.

solemnia töreninde 3 Ocak 250'de ilan edildiği düşünülmektedir.⁴¹ Orijinal belge mevcut değildir. Bu nedenle bildiri metni tam olarak bilinmese de günümüze ulaşan kırktan fazla *libellus*⁴² (kurban belgesi) sayesinde zulmün nasıl uygulandığı bilinmektedir.⁴³

Bildirinin başlıca özelliği tüm Roma sakinlerinin tanrılara kurban sunmaları, kurban etlerini tatmaları ve daima kurban yapacaklarına yemin etmeleriydi. Ayrıca geniş çaplı itaatın sağlanması için resmi bir prosedür düzenlenmişti. Decius, yerel hakimlerden işlemleri denetlemelerini ve bireysel kurban sunulduğunu onaylayan *libellus* belgesinin verilmesini istemekteydi.⁴⁴ *Libellus* belgesine⁴⁵ kurban sahibinin ismi, adresi, doğum tarihi, soyu, evi ve kaşındaki bir yara izi gibi kişisel özellikleri, dini sadakat bildirim ve kurban uygulaması yazılmıştır.⁴⁶ *Libellus* belgesini yetkiliden alan kişiye ise *libellaticus* denilmekteydi. Belge sahibi herhangi bir zamanda yakalanırsa bu belgeyi gösterdiğinde serbest bırakılırdı.⁴⁷ Bildirinin kurban uygulamasına uymayı reddeden kişilerin cezalandırılmasına ilişkin özel hükümler içerip içermediğinin açık olmadığı düşünülmektedir. Yerel görevlilerin cezalandırma yetkilerinin olduğuna dair bilgiler mevcut iken Rives, yerel hakimlerin boyun eğmeyenleri cezalandırma yetkilerinin olmadığını, çünkü kurban sunumu yapmayanların daha yüksek makamlara yönlendirildiklerine dair kanıtların oluşunu belirtmektedir.⁴⁸ Her kasabada beş yetkili, itaat etmeyenleri sürgün ve hapsedme ile cezalandırma yetkisine sahipti ve onların çalışmaları genel vali tarafından takip edilmekteydi. Bu politikanın amacının dinden dönenler ile kiliseyi yıpratmak ve böylece dini disiplinin katılığını kilisenin kendisine karşı kullanmak olduğu belirtilmektedir.⁴⁹ Her durumda da kurban sunmayı reddetmek, sürgün ve mülk kaybından işkence ve ölüme kadar çok ciddi sonuçlara yol açabilmekteydi. Bildiri yaşı, cinsiyeti ve statüsü ne olursa olsun herkesi kapsamış gibi görünmektedir.⁵⁰ Bunun kanıtı *libellus* belgelerinde kurban sunanların sadece Hristiyan olmadıklarının görülmesiyle sağlanmıştır. Onlardan birinde, Aurelia Ammounis, kendisini “Moeris mahallesinde tanrıların

⁴¹ Graeme Clarke, “Persecution of Decius”, *The Cambridge Ancient History-The Crisis of Empire A.D. 193-337*, Second Edition, 12, Ed. Alan K. Bowman-Peter Garnsey-Averil Cameron, Cambridge University Press, UK 2008, s. 625.

⁴² İlk *Libellus*, Fayum'un arkeolojik çalışmalara açılmasından on altı yıl sonra 1893'te bulunmuştur. Diğerleri 1894, 1900, 1904 ve 1907 yıllarında bulunmuştur. *Libellus* belgesinin beşi ve Hamburg Şehir Kütüphanesi tarafından sonradan elde edilen on dokuz tanesi P. M. Meyer tarafından düzenlenmiştir ve 1910 yılında Berlin Akademisi tarafından “*Abhandlungen*” de yayınlanmıştır. On yedi tane daha ortaya çıkmasıyla sayısı kırk bire tamamlanmıştır. Ancak Rives ise son çalışmalarla *libellus* sayısının kırk dörde tamamlandığını belirtmektedir. Geniş bilgi için; John, R. Knipfing, “The Libelli Of The Decian Persecution”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 16, No. 4, 1923, s. 346.; Rives, agm, s. 135-136.

⁴³ Charles Bigg, *The Origins of Christianity*, At The Clarendon Press, Oxford 1909, s. 350.; P. Keresztes, “The Decian Libelli Contemporary Literature”, *Latomus*, T. 34, Fasc. 3, 1975, s.761.; Stephen Mitchell, *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*; Fox, age s. 415.; Bate, age, s. 110.; Rives, agm, s. 135.

⁴⁴ Rives, agm, s. 135.

⁴⁵ 1910 yılında P. M. Meyer tarafından düzenlenen ve *Abhandlungen*'de yayınlanmış olan bir *libellus* örneği; “1. taraf: Kurbanların kontrolü için seçilen komisyona. Theadelphia köyü Serenus oğlu Aurelius Aseis. Ben her zaman ve aralıksız bir şekilde tanrılara kurban sundum ve şimdi sizin bildiri kararınıza uyarak kurban sundum, libasyon yaptım ve kutsal kurbanları pay ettim. Bu belgeyi onaylamanızı istiyorum. Eldeva. Ben Aurelius Aseis, otuz iki yaşındayım ve yaralıyım. 2.taraf: Biz Aurelius Serenus ve Aurelius Hermas, seni kurban yaparken gördük. 3. taraf: Ben Hermas, onaylıyorum. 4.taraf: İmparator Caesar Gaius Messius Quintus Trajanus Decius Pius Felix Augustus'un bir yılı (12 Haziran 250).”, Knipfing, agm, s. 367

⁴⁶ Knipfing, agm, s. 347.; Keresztes, agm., s. 761.

⁴⁷ James Henry Breasted, “The Latest Discovery from the Egyptian Fayum”, *The Biblical World*, Vol. 3, No. 4, 1894, s. 296.

⁴⁸ Rives, agm, s. 137.

⁴⁹ Bate, age, s. 110.

⁵⁰ Rives, agm, s. 137.

rahibesi ve büyük, kudretli, ölümsüz tanrı Petesouchos'un rahibesi"⁵¹ olarak tanımlamaktadır.⁵² Ayrıca bildirinin Roma'nın tüm vatandaşlarını kapsadığı olması Decius'un 250 yılında Afrodisiaslılara yazmış olduğu mektubunda da görülmektedir. Aphrodisias tiyatrosunun arşiv duvarına yazılmış olan ve XVIII. yüzyılda keşfedilen mektup J. Reynolds tarafından neşredilmiştir.⁵³ Mektupta Decius ve oğlu Q. Herennius Etruscus Messius, Afrodisiaslıları överek, şehre ismini veren tanrıçadan ve Roma Devleti'ne olan bağlılıklarından dolayı halktan kurban sunumunu tamamlamalarını istemektedirler.⁵⁴ Dolayısıyla birçok çalışma Decius'un bildirisinin sadece Hristiyanlara yönelik olmadığını ortaya koymuştur. Bu nedenle bildiri bazı yönlerden Caracalla'nın vatandaşlık yasasına⁵⁵ benzetilmektedir. Caracalla'nın yasası, yerel vatandaşlık karmaşıklığını tek bir vatandaşlıkla ortadan kaldırmayı hedeflerken Decius'un bildirisi Roma İmparatorluğu üyeliğini işaret eden tek bir din altında çok sayıda yerel kültür toplamayı hedeflemekteydi. Bütün Romalılarından beklenen kült uygulamaları tanımlanarak Romalılık bilinci sağlanmaya çalışılıyordu.⁵⁶

Bildirinin Yahudilere uygulanması ile ilgili somut bir belge ise bulunmamaktadır.⁵⁷ Yahudilerin bu uygulamanın dışında tutulması ve onların inançlarına hoşgörü gösterilmesinin sebebi misyonerlik faaliyetleri içerisinde olmamaları ve devlete Hristiyanlık ile aynı problemleri çıkarmamaları ile açıklanmaktadır.⁵⁸ Hristiyanlar Yahudilerle aynı coğrafyadan çıkmış olmalarına rağmen Yahudiler tarafından kabul edilmemişlerdi. Yahudilerin siyasi birlikleri, sinagogları ve herkes tarafından bilinen dini törenleri vardı.⁵⁹ Bu nedenle sadece Yahudiye'de değil Roma'nın her yerinde dini bağımsızlık haklarını sağlamışlardı ve bu bildiriye uymayı reddetmeleri onlar için bir zorluk yaratmamaktaydı.⁶⁰ Fakat Hristiyanlık Yahudilikten ayrılır ayrılmaz siyasi temeli olmayan bir din haline geldi. Diğer gizem dinlerinin aksine dışlayıcı ve misyoner olan bir batıl inanç olarak kabul edildi.⁶¹ Bu nedenle Roma Devleti

⁵¹ "Kurbanların kontrolü için seçilen komisyona. Moeris mahallesinde Mystus'un kızı, büyük, kudretli, ölümsüz Tanrı Petesouchos'un rahibesi ve Moeris mahallesindeki tanrıların rahibesi Aurelia Ammonous'tan. Ben hayatım boyunca ve aralıksız bir şekilde tanrılara kurban sundum ve şimdi sizin huzurunuzda ve bildiri kararınıza göre kurban sundum, libasyon yaptım ve kutsal kurbanları pay ettim. Bunu aşağıda onaylamanızı istiyorum.", Geniş bilgi için; Knipfing, agm, s. 365.

⁵² Knipfing, agm, s. 365; Rives, agm, s. 140.

⁵³ Joyce Reynolds, *Aphrodisias and Rome*, The Society for the Promotion of Roman Studies, Journal of Roman Studies Monographs, 1, London 1982, s. 140-141.; Charlotte Roueche, *Aphrodisias in Late Antiquity*, The Society for the Promotion of Roman Studies, Journal of Roman Studies Monographs, 5, London 1989, s. 1.; Holm, agt, s. 25.

⁵⁴ "İmparator *Caesar C. Messius Q. Traianus Decius, Pius, Felix, Augustus*, üçüncü kez tribunus gücünü tutan, ikinci kez konsül, üçüncü kez atanmış ülkesinin babası, konsül ve *Q. Herennius Etruscus Messius Decius*, ilk kez Tribunusların gücünü tutan Pontifex Maximus Magistratları görevlendiren konsül. Meclis ve Aphrodisias halkını selamlar. Hem şehrinize ismini veren tanrıçadan dolayı hem de Romalılar ile olan ilişkinizden ve bağlılığımızdan dolayı, krallığımızın kuruluşuna sevinmeniz ve uygun kurbanlar ile dualar yapmanız beklenildi. Gelecekle ilgili umutlarınızı yerine getirmeye istekli olarak mevcut özgürlüğünüzü ve bizden önce gelen imparatorlardan aldığınız diğer tüm hakları koruruz. Aurelius Theodorus ve Aurelius Onesimus, elçilerin görevlerini gerçekleştirdiler. Elveda!" Geniş bilgi için; Reynolds, age s. 141.; Holm, agt, s. 25.

⁵⁵ *Constitutio Antoniniana*, 212 yılında imparator Caracalla tarafından çıkarılan yurttaşlık yasasıdır. Yasa, imparatorluk genelinde tüm özgür erkek ve kadınlara Roma yurttaşı olma imkânı tanımaktaydı. Ayrıca tek bir ulusa dayalı imparatorluk anlayışını kuvvetlendirmekteydi. Geniş bilgi için; Tekin, age, s. 266.

⁵⁶ Rives, agm, s. 153.

⁵⁷ Rives, agm, s. 138.

⁵⁸ Faulkner, age, s. 59.

⁵⁹ Greeg, age, s. 57.

⁶⁰ J. Plescia, "On the Persecution of the Christians in the Roman Empire", *Latomus*, T. 30, Fasc. 1, 1971, s. 123.; Oborn, agm, s. 68.

⁶¹ Plescia, agm, s. 123.

tarafından *collegium illicitum* (yasadışı birlik) ve *religio illicit* (yasadışı din) olarak görülen Hristiyanların bildiri reddetmeleri hainlik olarak kabul edilmekteydi.⁶²

İspanya'dan Mısır'a kadar bazı insanların bildiri taleplerine uymak için kurban sunduklarına dair kanıtlar mevcuttur. Kurban sınavı, şüpheli Hristiyanları sınama yoluyla yetkililer tarafından uygulanmaktaydı, ama insanlar tanrılar için kurban yaptıklarını daima bildirmek zorundaydılar; başka bir deyişle, hata yapan bir Hristiyan sadece yalan söyleyerek kurtulabilirdi. Decius kurban sunulmasını istediği tanrılarını belirtmemiştir fakat tütsü sunulmasını, libasyon yapılmasını ve kurban etlerinin tadılmasını talep etmiştir.⁶³

Decius Zulmünün Kurbanları

Decius zulmünün Roma'daki ilk kurbanlarından biri piskopos Flavianus'tur. Flavianus'tan sonra yerine Cornelius piskopos olmuştur.⁶⁴ Ancak Cornelius da Decius'un zulmüne maruz kalmıştır. R. Lanciani'nin *Liber Pontificalis*'tan (Papaların Kitabı) aktardığı bilgiye göre Decius Cornelius'un durumuna karar vererek, Mars tapınağına götürülmesini ve tapınım eylemi gerçekleştirmesini, reddettiği takdirde ise başının kesilmesini emretmiştir. Ancak Cornelius bunu reddetmesi üzerine öldürülmüştür. Din adamları tarafından desteklenen asil bir kadın Lucina, Cornelius'un cesedinin kalıntılarını toplayarak Appian yolunda Callixtus Mezarlığı yakınında kendi arazisinde bir yer altı mahzenine gömmüştür. Bu olayın 14 Eylül 253'te gerçekleştiği ifade edilmektedir. Cornelius'un akrabaları onun cenaze töreni için seçilen yerde şehitliğini vurgulamak amacıyla onun mezar taşına "şehit Cornelius" yazmışlardır.⁶⁵ Cornelius henüz hayatta iken Antakya'daki Fabius'a bir mektup yazarak hapsedilen piskoposlardan bahsetmiştir. Ancak bunlar arasında Celerinus'tan cesareti ve inancının gücü ile her türlü işkenceye dayanan bir adam olarak söz ettiği açıklanmaktadır.⁶⁶ Celerinus, Roma'da inancından vazgeçirilmek için Decius ve Valerianus tarafından bizzat aranmıştır. Cyprian'ın ifade ettiği üzere Celerinus kendisini yargılayanlara karşı cesaretli bir duruş sergilemiştir.⁶⁷ Anlaşıldığı kadarıyla yaptırımlar Roma'da da sert bir şekilde uygulanmıştır.⁶⁸

İskenderiye'de piskopos Dionysius, esir alınmasına rağmen baskılardan kaçarak kurtulanlar arasındadır.⁶⁹ Eusebius, Dionysius'un Germanus'a yazdığı mektuplardan alıntı yaparak Dionysius'un baskı esnasındaki durumunu açıklamaktadır. Dionysius'un aranması için Sabinus görevlendirilmiştir. Dört gün boyunca evinde saklanan Dionysius, daha sonra kaçmıştır ancak askerler tarafından yakalanarak esir alınmıştır.⁷⁰ Eusebius ayrıca zulüm sırasında İskenderiye'de öldürülenleri Dionysius'un Antakya piskoposu Fabius'a yazdığı mektuplarından aktarmaktadır. Hatta mektuptan Decius'un bildiri henüz İskenderiye'ye ulaşmamışken baskıların başladığı anlaşılmıştır. Metras adında yaşlı bir kadın yakalanarak işkenceye maruz kalmıştır. Quinta isimli bir kadın ayaklarından bağlanarak şehir boyunca sürüklenerek parçalanmıştır. Bakire Apollonia yakalanmış ve çenesine vurularak dişleri kırılmıştır. Dine küfretmesi istenmiş, aksi takdirde canlı canlı yakılmakla tehdit edilmiştir. Bunun üzerine biraz süre isteyen Apollonia serbest bırakılmıştır ve korkmadan kendisini ateşin içine atmıştır. Yine

⁶² Jonathan Koscheski, "The Earliest Christian War: Second-and Third- Century Martyrdom and the Creation of Cosmic Warriors", *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 39, No. 1, 2011, s. 109.; Oborn, agm, s. 68.

⁶³ M. Beard- J. North-S. Price, *Religions of Rome Vol. I - A History*, Cambridge University Press, s. 239.

⁶⁴ Zonaras, XII.15.20.

⁶⁵ Rodolfo Lanciani, *Pagan and Christian Rome*, Houghton, Mifflin & Co., Riverside Press, Cambridge, 1893, s. 216.

⁶⁶ Greeg, age, s. 102.

⁶⁷ Faulkner, age, 67.

⁶⁸ Faulkner, age, s. 68.

⁶⁹ Faulkner, age, s. 68.

⁷⁰ Eusebius, VI.40.2-5.

Serapion isimli birinin evine giderek kol ve bacaklarını kırmışlardır.⁷¹ Mektuptan imparatorluk bildirisinin ulaşmasıyla İskenderiye’de baskıların devam ettiği anlaşılmaktadır. Bazı kişiler korkudan kurban sunumu yapmışlar ve bu nedenle alay konusu olmuşlardır. Aralarından bazıları esir alınmışlar, zincirlenmişler ve hapse atılmışlardır. Gut hastalığından dolayı ayakta duramayan ve yürüyemeyen Julian, deve üzerinde getirilerek sönmemiş kireç içinde yakılmıştır. Bir asker olan Bases idam edilmiştir ve Libya ırkından olduğu söylenen bir adam yargıç tarafından dinini inkâr etmesi için zorlanmasına rağmen inkâr etmemiştir ve yakılmıştır. Epimachus ve Alexander isimli iki kişi hapiste sayısız kırbaç cezasından sonra yakılmışlardır. Mektupta dört kadının da işkence gördüğü belirtilmektedir ancak devamında Kutsal bakire Ammonarium, Mercuria ve Dionysia isimli üç kadının ismi verilmiştir.⁷²

İskenderiye’de Decius zulmü sırasında işkencelere maruz kalan bir diğer din adamı ise Origenes’tir. Origenes’in babası Septimus Severus zamanında İskenderiye’de uygulanan baskı esnasında öldürülen Leonides’tir.⁷³ IV. yüzyılda yaşamış olan kilise babası Epiphanius (310-403), sözlü bir geleneğe dayanarak Origenes’in Decius döneminde inancı dolayısıyla çok acı çektiğini, kentten etrafında sürüklendiğini, hakarete uğradığını ve haksız işkencelere maruz kaldığını söylemektedir. Origenes’e uygulanan zulümle ilgili de bir hikaye aktarmaktadır: “Bir keresinde, paganlar onun başını tıraş ettiler, Sarapeum adını verdikleri tanrının tapınak basamağına yerleştirdiler ve tanrıya ibadet etmek için basamaktan yukarı çıkanlara palmye dallarını dağıtmasını emrettiler. O korkmadan ve tereddüt etmeden, cesur ve yüksek bir sesle ağlayarak “Tanrının değil Mesih’in dallarını alın!” diyerek bağırdı.⁷⁴ Dönemin yetkilileri Origenes’i işkence ederek cezalandırmakla tehdit ettiler. Bu tehditlere dayanamayan Origenes, gönülsüzce kurban sunmayı tercih etti. Bunun üzerine günah çıkararak papazlar tarafından dışlanarak kiliseden kovuldu. İskenderiye’de onu suçlayarak dalga geçene dayanamadı ve Filistin’de Judeae’da yaşamayı seçti.⁷⁵ Eusebius ise Decius’un,⁷⁶ Origenes’e karşı özel bir çaba sarf ettiğini, Origenes’in vücuduna yapılan birçok işkenceye katlandığını ve zindana atıldığını, ancak yargıçların ölümüne karar vermek için çabalamalarına rağmen başaramadıklarını söylemektedir.⁷⁷ Origenes, Decius’un ölümünden sonra iktidara gelen Gallus döneminde yetmişinci yaşını tamamlamadan ölmüştür.⁷⁸

Kartaca’da Cyprian ve Niluslu Chseremon da baskılardan kaçarak kurtulanlar arasındaydı. Kaçanların mülklerine el konuldu ve çoğu yolda çektikleri acılarla yok edildiler. Kartaca’daki cemaatin çoğunluğu hemen Hristiyanlıktan vazgeçtiler. Fakat vazgeçenler görevlilerin etrafında toplanamadılar ve kurban belgesi alamadılar. Yargıçlar akşam kontrol yapmak istediklerinde Hristiyanların gecikmesinden dolayı kontrolü ertelediler. Cyprian’ın onları yok etmek için acele edenleri sözleri ile cezalandırdığı belirtilmektedir: “Ey sefil adam niçin kendinle bir kurban getirdin? Niçin bir kurban sundun? Sen kendin sunağa bir kurban getirdin kendin de kurban ol; kurtuluş için kurban sunup umutlandın, ölümcül ateşlere inancınla başını belaya soktun.”⁷⁹

Roma ve imparatorluğun diğer bölgelerinde baskılar şiddetle devam ederken Anadolu’da Kapadokya bölgesinde, Neo-Caesarea (Niksar) piskoposu Gregory baskılardan kaçarak

⁷¹ Eusebius, VI.41.1.-6, 41.7-11.

⁷² Eusebius, VI.41.1-6.

⁷³ Eusebius, VI.1.

⁷⁴ Epiphanius, *The Panarion of Epiphanius of Salamis*. Books II and III, De fide., IV.64.1, 1-5.

⁷⁵ Epiphanius, IV.64.2, 1-2, 6.

⁷⁶ Eusebius, Decius için “Aşağılık iblis” ifadesini kullanmıştır. Eusebius, VI.39.3.

⁷⁷ Eusebius, VI.39.3.

⁷⁸ Eusebius, VII.1.

⁷⁹ Faulkner, age, s. 68.

İmparator Decius'un Hristiyanlık Karşısı Faaliyetleri

kurtulanlar arasındadır. Kapadokya'daki Decius zulmünün izleri John A. F. Greeg'in aktardığı bilgilerde görülmektedir. Nyssa piskoposu Gregory, Neo-Caesarea piskoposu Gregory'nin kaçışına ve kurtuluşuna atıfta bulunarak buradaki zulmü açıklamaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla imparatorun bildirisini, Neo-Caesarea'da baskılardan memnun olan vali tarafından sert bir şekilde uygulanmıştır. Bildiriye uymayı reddedenler çeşitli işkencelere maruz kalmışlardır. Görevliler cinsiyete ve yaşa bakmaksızın Hristiyanları tespit etmek, servetlerini ele geçirmek ve işkence uygulamalarını gerçekleştirmek için çalışmışlardır.⁸⁰

Öte yandan Kapadokya Kilisesi'nin ilk piskoposu olarak bilinen İskender'in Kudüs'ü ziyaretinde yapılan bir görüşme neticesinde mevcut piskopos Narcissus henüz hayatta iken burada kilise piskoposu olarak atandı. Decius zulmü sırasında Filistin Caesarea'da hapse atıldı ve burada 251'de öldü.⁸¹ Kapadokya Kayseri'de German, Theophilus, Oesareus ve Vitalis ile barbarlara karşı savaşan tutkulu bir asker Mercury öldürülmüşlerdir.⁸² Ayrıca, ölenlerin cesedini öpen Kapadokyalı Julian bir Hristiyan olarak suçlanarak yargıcın önüne getirilmiş ve yavaş bir ateşle yakılması emredilmiştir.⁸³

Decius baskıları esnasında öldürülenler arasında Smyrna piskoposu Pionios'un da olduğu bilinmektedir. Pionios'un kendi tuttuğu notlarda Smyrna'da Hristiyanların kurban sunmalarıyla ilgili olayların anlatıldığı ifade edilmektedir. Büyük halk kurbanları kent için bir bayram gibiydi. Paganlar, görüntünün tadını çıkararak Hristiyanlara gülmekteydiler. Birçok Hristiyan gönüllü olarak kurban sunmuştur, bazıları da kendileri ve aileleri adına bir açık kapı bulmak için imparatorun bildirisine uymayı bahane etmişlerdir.⁸⁴ Bazı Hristiyanlar ise kaçındıkları yerler olan pagan tanrılarının tapınaklarına zorla sürüklenmişlerdir.⁸⁵ Pionios'un rüyasında kendi ölümü konusunda uyarıldığı söylenmektedir. Her vatandaşın kurban sunduğunu görmekle görevli olan Polemon gelip onu ve arkadaşlarını tutukladığı zaman onlar son ibadetlerini yapmaktaydılar. J. Parkes tarafından aktarılan bilgiye göre Pionios, öldürülmeden önce çevrede toplanan ve aralarında Yahudilerin de bulunduğu halka şöyle hitap eder:

"Smyrna binalarının güzelliğinden hoşlanıyorsunuz ve süslemelerinden zevk alıyorsunuz, şair Homer'inizle gurur duyuyorsunuz ve siz Yahudiler, eğer biriniz varsa bu birkaç kelimeyi dinleyin. Kurban sunanlara, gönüllü olarak veya zorlamayla yapanlara güldüğünüzü duydum, her iki durumda da kasıtlı ihanet olarak zayıflıkla kınıyorsunuz. Üstadınız ve öğretmeniniz Homer, ölenlere hakaret etmenin bir günah olduğunu ve bir ölü ya da köre karşı savaşılmamasını söyler, onun sözlerine uymalısınız. Siz Yahudiler, düşmanınızın bir hayvanı düşerse ona yardım etmelisiniz diyen Musa'nın emirlerine uymalısınız. Süleyman da aynı şekilde düşmanınızın düştüğü diğer felaketlere sevinmemenizi söylüyor. Bu nedenle öğrettiğim bir şeyi ya da bildiğim bir şeyi reddetmektense işkenceden acı çekmeyi ve ölmeyi tercih ederim. Bunu gönüllü ya da gönülsüz olarak kurban yapanlarla alay eden ve gülen Yahudilere söylüyorum, düşman olsak da biz de insanız. Bizim yüzümüzden herhangi bir acı çektiniz mi? Biz işkence görmenize sebep olduk mu? Kime haksız yere zulmettik?..."⁸⁶

⁸⁰ Greeg, age, s. 228-230.

⁸¹ *The Writings of Hippolytus, Bishop of Portus Vol. II- Fragments of Writings Third Century* - Translated by Rev. S. D. F. Salmond, M.A., Fragments Of The Epistles Of Alexander içinde, Edinburgh 1869, s. 275; Eusebius, VI.39.3.

⁸² William Nugent Skelly, *The Roman Martyrology*, London, s. 323, 346.

⁸³ Skelly, age, s. 53.

⁸⁴ Walter Ameling, "The Christian lapsi in Smyrna, 250 A.D. ("Martyrium Pionii" 12-14)", *Vigiliae Christianae*, Vol. 62, No. 2, 2008, s. 136.

⁸⁵ Ameling, agm, 142.; James Parkes, *The Conflict Of The Church And The Synagogue -A study in the origins of antisemitism*, The World Publishing Company, s. 137.

⁸⁶ Parkes, age, s. 137-138.

Pionius konuşmasını tamamladıktan sonra yakılarak öldürülmüştür.⁸⁷ Baskılar uygulandığı sırada Yahudilerin Hristiyanları sığınmaları için sinagoglara davet ettikleri söylenmektedir. Ancak bu davetin amacının Hristiyanların inançlarını sarsarak din değiştirmelerini sağlamak olduğu iddia edilmektedir.⁸⁸ Paul Trebilco, bu olayla ilgili Pionius'un bir konuşmasını aktarmaktadır: "Yahudilerin Hristiyanları sinagoglara davet ettiklerini biliyorum... Gomora halkı ve Sodom'un yöneticileri ile olmayın."⁸⁹ Bazı Hristiyanların pagan eti yemektense sinagoglara katılmayı tercih ettikleri belirtilmektedir.⁹⁰ Decius'un bildirisinin uygulanmasının kanıtı olan libellus belgelerinde veya diğer kanıtlarda Yahudilerin uygulama kapsamına alınıp alınmadığına dair somut bir belge bulunmamasına rağmen Pionius'un sözlerinden Yahudilerin hariç tutulduğu anlaşılabilir.

Anadolu'nun diğer bölgelerinde ise Antakya piskoposu Babyllas, Hristiyan olduğunu itiraf ettikten sonra hayatını hapisanede tamamladı ve Fabius buradaki kilisenin başkanı oldu.⁹¹ Kilise tarihçisi Philostorgius ise Babyllas henüz piskopos iken Decius'un Hristiyan kilisesine girmeyi istediğini ancak Babyllas'ın yasakladığını söylemektedir. Bu yasaklama üzerine Decius, kiliseye girmekten vazgeçmiştir, fakat Babyllas'ı saygısızlıkla suçlamıştır. Babyllas'ın onurunu yeniden kazanması için pagan tanrılara kurban sunmasını emretmiştir. Babyllas ise imparatorun emirlerine karşı çıktığı için öldürülmüştür.⁹² Ayrıca Antakya'da kırk kutsal bakirenin öldürüldüğü bilinmektedir.⁹³ Baskılar sırasında Malatya'da Polienctus birçok işkenceden sonra öldürülmüştür.⁹⁴ Likya'da Christopher, demir çubuklarla morartılarak yanan ateşe atılmış ve Themistocles işkenceyle öldürülmüştür.⁹⁵

Yedi Uyurlar Efsanesi

Decius zulmü esnasında Hristiyan kaynaklar tarafından Efes'te yaşandığı iddia edilen bir diğer olay ise baskılardan kaçan yedi gencin mağarada uykuya daldıklarına ve yaklaşık 300 yıl sonra uyandıklarına inanılan "Yedi Uyurlar" efsanesidir.⁹⁶ Yedi Uyurlar'ın imparator Decius döneminde 250'de mağaraya sığındıkları hemen hemen herkes tarafından kabul edilmektedir. Ancak mağarada kalış süreleri tartışmalıdır. Efsanedeki fırıncının, imparatorun Theodosius olduğunu söylemesinden hareketle uyanış tarihleri 448 veya Grek kaynaklarına göre de 449 olarak belirlenmiştir.⁹⁷ Kur'an-ı Kerim'de ise mağarada 300 yıl uyudukları ve dokuz yıl ilave edildiği açıklanmaktadır.⁹⁸

Efsanede Dakyanus olarak bilinen imparator Decius'un isminin İbranice'de "rāqīm" veya "dāqiyōs" ya da Arapça da "hayal" anlamına gelen "ar-ruqād" ifadesinin yanlış okunuşundan kaynaklandığı düşünülmektedir. Ayrıca Decius'un isminin Süryanice metinlerde "Dāqīōs",

⁸⁷ Parkes, age, s. 139. D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor I*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1950, s.703.

⁸⁸ Ameling, agm, s. 148.; Parkes, age, s. 139.; Paul Trebilco, *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 30.

⁸⁹ Trebilco, age, s. 30.

⁹⁰ Trebilco, age, s. 30.

⁹¹ Eusebius, VI.39.3

⁹² Philostorgius, *The Ecclesiastical History*, VII.8.

⁹³ Skelly, age, s. 373.

⁹⁴ Skelly, age, s. 53.

⁹⁵ Skelly, age, s. 213, 371.

⁹⁶ İsmet Ersöz, "Ashab-ı Kehf", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul, 1991, s. 465.

⁹⁷ Ahmet Aras, "Anadolu Kültüründe Yedi Uyurlar", *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*, 2012, Kahramanmaraş, s.150.

⁹⁸ *Kur'an-ı Kerim*, Kehf Suresi: 25.

Arapça metinlerde “*Diqyānōs*” olarak yazıldığı belirtilmektedir.⁹⁹ Yedi Uyurlar’ın sığındıkları dağın yeri konusu tartışmalıdır. Anadolu’da ise Efes, Tarsus ve Efsüs (Arabissos Afşin) olmak üzere üç yer gösterilmektedir.¹⁰⁰ Efes’in Yedi Uyurlar efsanesi, Süryani geleneğinde “*Aḥē Dmīhē*” ya da “*Talyē d-Efesōs*” olarak, Arap geleneğinde ise “*Ahl al-Kahf*” ya da “*Aşhāb al-Kahf*” olarak bilinmektedir.¹⁰¹ Kaynaklarda Yedi Uyurlar’ın isimleri genellikle Maximilian, Malchus, Martynian, Dionysius, John, Serapion, Constantine ve Anthony şeklinde belirlenmektedir.¹⁰² Doğu geleneğinde Yedi Uyurlar’ın isimleri ise Makselina, Yemeliha, Mernuş, Saznuş, Derbernuş, Meslina ve Kefeşatayuş olarak geçmektedir.¹⁰³ Kur’an-ı Kerim’de ise yedi uyuyanlara bir köpek eklenmiştir.¹⁰⁴

Novatianlar

Anadolu’da Decius’un Hristiyanlık karşıtı faaliyetlerinin bir belirtisi olarak kabul edilen ve Paflagonya’da ortaya çıkan Hristiyan grup Novatian’lar dikkat çekmektedir.¹⁰⁵ Kilise tarihçisi Socrates (380-450) onların Frigya’da da yaşadıklarını söylemektedir.¹⁰⁶ Liderleri Novatus, zulüm sırasında pagan olan Hristiyanların her türlü imtiyazdan mahrum bırakılmaları gerektiğini savunmaktaydı.¹⁰⁷ Epiphanius, *Purist* (Katharlar) grubunun kurucusu Novatus’un zulüm sırasında hata yapan kişiler ve sonradan pişman olanlarla iletişim kurmadığını söylemektedir. Çünkü Novatus’a göre vaftizden sonra günah işleyenlere ve hataya düşenlere merhamet gösterilemezdi.¹⁰⁸ Eusebius, Novatus’tan kendilerini *Puritan* olarak adlandıran grubun kurucusu olarak söz ederken¹⁰⁹, Zonaras ise Novatus’un kendilerini *Pure Ones* olarak adlandıran bir sapkınlığın fikir babası ve kurucusu olduğunu, bu grubun daha önce putlara tapıp saygı gösterdikten sonra geri dönenlerin pişmanlığını kabul etmediklerini söylemektedir.¹¹⁰

Hristiyanlar arasında din değiştirenler, sadece imparatorluk genelinde yaygın olmadı, aynı zamanda küçük Hristiyan topluluklar ve onların liderleri için de önemli bir problem teşkil etti. İmparatorluğun buyruğu ile Hristiyan inancından vazgeçenler, eski Hristiyanlık hayatına geri dönmeyi denediler ki bunlar *Lapsi* olarak adlandırılmaktadırlar. Hristiyan dünyasında *lapsilerin* yeniden kabul edilmesi veya tanınmaması teolojik tartışmanın ana konusu haline gelmişti.¹¹¹ Kilise, ılımlı bir davranışla bu kişilerin kiliseye tekrar kabul edilmeleri gerektiğini açıklamıştır. Ancak *lapsilerin* Hristiyanlığa alınmaması, alınsalar da onlara farklı muamelede bulunulması gerektiğini savunanlar da olmuştur. Piskopos Cornelius *lapsilerin* tekrar Hristiyanlığa alınmalarını savunurken Novatus ise aksini savunmaktaydı.¹¹² Novatus’a karşı Roma’da Cornelius’un sorumlu olduğu altmış piskopos, daha fazla sayıda papaz ve papaz

⁹⁹ Bartłomiej Grysa, “The Legend of the Seven Sleepers of Ephesus in Syriac and Arab sources – a comparative study” *Orientalia Christiana Cracoviensia* 2, 2010, s. 50.

¹⁰⁰ Ersöz, agm, s. 467.

¹⁰¹ Grysa, agm, s. 45.

¹⁰² Grysa, agm, s. 53.

¹⁰³ Refiye Şenesen, “Pagandan Hristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf’te Hidrellez Şenlikleri”, Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi/ Makaleler/ <http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/makaleler/31.php>, (E. T. 25.03.2019)

¹⁰⁴ Kur’an-ı Kerim, Kehf Suresi: 18, 22.

¹⁰⁵ Turhan Kaçar, “Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence”, *Colloquium Anatolicum* VII, 2008., s. 205

¹⁰⁶ Socrates, *Ecclesiastical History*, IV. XXVIII.

¹⁰⁷ Kaçar, “Early Christianity...”, s. 205

¹⁰⁸ Epiphanius, IV.59.1,1-2.

¹⁰⁹ Eusebius, VI.43.2.

¹¹⁰ Zonaras, XII.20.

¹¹¹ Ameling, agm, s. 134.

¹¹² Hasan Darcan, “Üçüncü Yüzyıl Hristiyanlığında Dinden Dönme Hadiseleri ve Novatianizm”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41, 2015/1, s. 272.

yardımcılarının katıldığı bir sinod (kilise meclisi) toplanmıştır.¹¹³ Tarsus ve Kapadokya'dan iki piskopos sinoda katıldılar ve kentlerdeki din değiştirmeyi Novatus ile bağlantılı kabul ettiler.¹¹⁴ Geri kalan bölgelerde ise birkaç papaz bireysel olarak ne yapılması gerektiğini düşünmüşlerdir.¹¹⁵ Novatus ve onun görüşüne katılmaya karar verenler kilisede yabancı olarak kabul edilmişlerdir.¹¹⁶ Zulüm zamanında hata yapanların tövbelerinin kabul edilmesine karar verilmiştir ancak Novatus bu karara uymadığı için kiliseden kovularak “kinci kardeş” olarak sürülmüştür.¹¹⁷ Anlaşmazlıkta güçlü bir siyasi temelin olduğu düşünülmektedir.¹¹⁸ Novatus, Piskopos Fabian'ın (236-250) ölümünden sonra yeni piskopos seçilene kadar Roma'daki din adamlarına liderlik etmiştir.¹¹⁹ Ayrıca Roma Piskoposluğu seçimini Cornelius'a karşı (250-253) kaybetmesine rağmen, diğer piskoposlar tarafından Roma'nın alternatif bir piskoposu olarak görevlendirilmişti.¹²⁰ 250-258 yılları arasında alternatif piskopos görevinde bulunan Novatus, 258 yılında ölmüştür.¹²¹

Sonuç

Asker İmparatorlar Dönemi, Roma İmparatorluğu'nun siyasi, ekonomik, sosyal, dini ve askeri alanlarda yaşadığı bir kriz dönemidir. İmparatorların askerler tarafından ilan edilmesi ve yine askeri güç ile devrilmesi, iç ve dış savaşların olması, ekonominin kötüleşmesi, halkın giderek yoksullaşması dönemin göze çarpan özellikleridir. Bu süreç içerisinde Hristiyanların misyonerlik faaliyetlerini arttırmaları ve pagan halk üzerinde etki yaratmaya çalışmaları, Roma'nın birliğini temsil eden imparatorluk kültürünün eski önemini kaybetmeye başlamasına zemin hazırlamıştır. Bu durum imparatorların gözünden kaçmamış olup dini politikalarını bu çerçevede şekillendirmişlerdir.

Roma tahtında yaklaşık üç yıl hüküm süren Decius, kendisinden önceki İmparator I. Philippus'u devirerek Roma yönetimini elde etmiştir. İmparator Decius Hristiyanlara karşı gösterdiği hoşgörü nedeniyle selefi I. Philippus'tan nefret etmiştir. Pagan inancı ve Romalı olma bilinci güçlü olan Decius, Roma tanrılarına saygı gösterilerinde bulunmamaları ve dini törenlerinin gizli olması nedeniyle Hristiyanlara karşı yaptırımlar uygulamıştır. Roma tanrılarına kurban sunumu yapılması amacıyla imparatorluk genelinde ilk resmi bildiri yayınlayan Decius'un amacı, Roma tanrılarının huzurunu sağlamak ve Romalıların ortak bir inanç altında toplanmalarını temin etmektir. Böylece halk arasında Romalı olma bilincini yükseltebilecekti. Bildiri hakkında bilgi edinmemizi sağlayan libellus belgelerinde kurban sunumu uygulamasının sadece Hristiyanlara yönelik bir uygulama olmadığı, imparatorluk sınırlarında yaşayan tüm halkı kapsadığı anlaşılmaktadır. Her durumda kurban sunmayı reddetmek şiddetli yaptırımların uygulanmasına yol açmaktaydı. Ancak Hristiyanlığın misyonerlik yönünün ağır basmasından ötürü Hristiyanların uygulamayı reddetmeleri hainlik olarak kabul edilmekteydi ve uygulanan yaptırımlarda ön plana çıkmalarına neden olmaktadır. Somut bir belge olmamasından dolayı uygulama kapsamına alınmadığını düşündüğümüz Yahudilerin ise misyonerlik faaliyetlerinde bulunmamaları ve dini törenlerinin gizli olmamasıyla açıklanabilmektedir.

¹¹³ Eusebius, VI.43.3.; Zonaras, XII.20.

¹¹⁴ Ameling, agm, s. 135.

¹¹⁵ Eusebius, VI.43.3.-43.2-5.

¹¹⁶ Eusebius, VI.43.2-5.

¹¹⁷ Zonaras, XII.20.

¹¹⁸ Kaçar, “Early Christianity...”, s. 205.

¹¹⁹ Darcan, agm, s. 273.

¹²⁰ Kaçar, “Early Christianity...”, s. 205.

¹²¹ Darcan, agm, s. 273.

Kaynakça

- ALFOLDI, A., "The Crisis of The Empire", *The Cambridge Ancient History*, 12, Ed. Alan K. Bowman- Peter Garnsey- Averil Cameron, Cambridge University Press, UK 1971, 165-220.
- AMELING, W., "The Christian lapsi in Smyrna, 250 A.D. ("Martyrium Pionii" 12-14)", *Vigiliae Christianae*, Vol. 62, No. 2, 2008, s. 133-160.
- ARAS, A., "Anadolu Kültüründe Yedi Uyurlar", *Uluslararası İnanç Turizmi ve Eshab-ı Kehf Sempozyumu*, 20-22 Eylül, Kahramanmaraş 2012, s. 145-152.
- BABCOCK, L. C., "An Inscription of Trajan Decius from Cosa", *The American Journal of Philology*, Vol. 83, No. 2, 1962, s. 147-158.
- BATE, H.N., *History of Church to A.D. 325*, Rivingtons, London 1901.
- BEARD, M., NORTH, J., PRICE, S., *Religions Of Rome Vol. I- A History*, Cambridge University Press, London 1996.
- BIGG, C., *The Origins of Christianity*, At Clarendon Press, Oxford 1909.
- BREASTED, J. H., "The Latest Discovery from the Egyptian Fayum", *The Biblical World*, Vol. 3, No. 4, 1894, s. 295-298.
- BUNSON, M., *Encyclopedia of The Roman Empire*, Facts On File, Inc., New York 2002.
- CLARKE, G., "Persecution of Decius", *The Cambridge Ancient History-The Crisis of Empire A.D. 193-337*, Second Edition, 12, Ed. Alan K. Bowman-Peter Garnsey-Averil Cameron, Cambridge University Press, UK 2008, s. 625-635.
- CROIX, G.E.M. de Ste., "Why Were The Early Christians Persecuted?", *Past & Present*, No. 26, 1963, s. 6-38.
- DARCAN, H., "Üçüncü Yüzyıl Hristiyanlığında Dinden Dönme Hadiseleri ve Novatianizm", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 41, 2015/1, s. 271-297.
- EUSEBIUS, *The Ecclesiastical History*, English Translation by J.E.L. Oulton, Harvard University Press, Vol. I, 1942.
- EUTROPIUS, *Kısa Roma Tarihi*, Çev: Çiğdem Menzilioğlu, Alfa Basım Yayım, İstanbul 2017.
- EPIPHANIUS, *The Panarion of Epiphanius of Salamis. Books II and III, De fide*, Translated by Frank Williams, Nag Hammadi and Manichaeic studies, 79, Brill, Leiden-Boston 2013.
- ERGİN, G., *Anadolu'da Roma Hakimiyeti: İsyancılar, Tepkiler ve Huzursuzluklar. Asia Eyaleti'nin Kuruluşundan (MÖ 129) İustinianus Döneminin Sonuna Kadar (MS 565)*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2009.
- ERSÖZ, İ., "Ashab-ı Kehf", *İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul 1991, s. 465-467.
- FAULKNER, J.A., *Cyprian: The Churchman*, Cincinnati: Jennings and Graham, New York 1906.
- FOX, R. L., *Pagans and Christians*, Penguin Books, England 1986.

- FRANK, T.- STEVENS, P., “The First and Second Temples of Castor at Rome”, *Memoirs of the American Academy in Rome*, S. 5, 1925, s. 79-102.
- GIBBON, E., *Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi*, Cilt: I, Çev. Asım Baltacıgil, Tuba Matbaacılık.
- GRYSA, B., “The Legend of the Seven Sleepers of Ephesus in Syriac and Arab sources – a comparative study” *Orientalia Christiana Cracoviensia* 2, 2010, s. 45-59.
- GREGG, John A.F., *The Decian Persecution*, William Blackwood and Sons, Edinburgh and London 1897.
- HOLM, N. R., *Pagan Emperors and Religious Policies: A.D. 249-363.*, (The University of Queensland, Master Thesis), Australia 2017.
- İPLİKÇİOĞLU B., *Eskibatu Tarihi I- Giriş, Kaynaklar, Bibliyografya*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997.
- KAÇAR, T., “Lucianus Çağında Hristiyanlık”, *Uluslararası Samsatlı Lucianus Sempozyumu*, 2008, s. 267-278.
- KAÇAR, T., “Early Christianity in the Black Sea: An Examination of the Literary Evidence”, *Colloquium Anatolicum VII* 2008, s. 197-205.
- KERESZTES, P., “The Decian libelli and Contemporary Literature”, *Latomus*, T. 34, Fasc. 3, 1975, s. 761-781.
- KNIPFING, John, R., “The Libelli Of The Decian Persecution”, *The Harvard Theological Review*, Vol. 16, No. 4, 1923, s. 345-390.
- KOSCHESKI, J., “The Earliest Christian War: Second-and Third- Century Martyrdom and the Creation of Cosmic Warriors”, *The Journal of Religious Ethics*, Vol. 39, No. 1, 2011, 100-124.
- Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Meali* (Elmalılı M. Hamdi Yazır, Nuh Yayınları, İstanbul 2011)
- LANCIANI, R., *Pagan and Christian Rome*, Houghton, Mifflin & Co., Riverside Press, Cambridge 1893.
- MAGIE, D., *Roman Rule in Asia Minor I*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey 1950
- MITCHELL, S., *A History of the Later Roman Empire AD 284-641*, Wiley Blackwell, UK 2007.
- OBORN, G.T., “Why Did Decius and Valerian Proscribe Christianity?”, *Church History*, Vol. 2, No. 2, 1933, s. 67-77.
- OLMSTEAD, A. T., “The Mid-Third Century of the Christian Era”, *Classical Philology*, Vol. 37, No. 3, 1942, s. 241-162.
- ÖZMAN, R.-AÇIL, O., “Roma İmparatoru Elagabalus ve Dönemi”, *Prof. Dr. Salim Cöhce Armağanı-Türk Tarihine Adanmış Çileli Bir Ömür*, Ed. Alpaslan Ceylan, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2017, s. 645-667.
- PARKES, J., *The Conflict Of The Church And The Synagogue -A study in the origins of antisemitism*, The World Publishing Company, Cleveland and New York.

İmparator Decius'un Hristiyanlık Karşıtı Faaliyetleri

- PHILOSTORGIUS, *The Ecclesiastical History*, Translated by Edward Walford, M.A., Late Scholar of Balliol College, Oxford 1855.
- PLESCIA, J., "On the Persecution of the Christians in the Roman Empire", *Latomus*, T. 30, Fasc. 1, 1971, s. 120-132.
- POHLSANDER, H. A., "Philip The Arab and Christianity", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 29, H. 4, 1980, s. 463-473.
- RIVES, J.B., "The Decree of Decius and the Religion of Empire", *The Journal of Roman Studies*, S. 89, 1999, s. 135-154.
- REYNOLDS, J., *Aphrodisias and Rome*, The Society for the Promotion of Roman Studies, Journal of Roman Studies Monographs, 1, London 1982.
- ROUECHE, C., *Aphrodisias in Late Antiquity*, The Society for the Promotion of Roman Studies, Journal of Roman Studies Monographs, 5, London 1989.
- SALISBURY F. S.- MATTINGLY, H., "The Reign of Trajan Decius", *The Journal of Roman Studies*, S. 14, 1924, s. 1-23.
- SERT, S., *Büyük Uygarlıkların Doğuşu-Dinler Tarihi Arkeolojisi Mezopotamya'dan Avrupa'ya*, Ozan Yayıncılık, İstanbul 2009.
- SKELLY, William Nugent, *The Roman Martyrology*, Thomas Richardson and Son, London 1848.
- SOCRATES, *Ecclesiastical History*, London: George Bell & Sons, York St., Covent Garden, And New York, 1892.
- ŞENESEN, R., "Pagandan Hristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf'te Hıdırellez Şenlikleri", *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Araştırmaları Merkezi/ Makaleler/*
<http://turkoloji.cu.edu.tr/CUKUROVA/makaleler/31.php> (25.03.2019)
- TEKİN, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014.
- The Scriptorum Historiae Augustae I-III*, Translation by David Magie, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, England 1921.
- TERRY, M. S., *The Sibylline Oracles*, Eaton & Mains, New York 1899.
- TREBILCO, P., *Jewish Communities in Asia Minor*, Cambridge University Press, Cambridge 1991.
- VOGEL, A., "Decius", *A Religious Encyclopaedia or Dictionary of Biblical, Historical, Doctrinal, and Practical Theology*, I, Ed. Philip Schaff, Funk- Wagnalls Publishers, New York 1882, s. 620.
- YORK, J. M., Jr., "The Image of Philip the Arab", *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 21, H. 2, 1972, s. 320-332.
- ZONARAS, *The History Of Zonaras-From Alexander Severus to The Death Of Theodosius The Great.* / Translation by Thomas M. Banchich and Eugene N. Lane, Taylor & Francis Group 2009.
- ZOSIMUS, *The History of Count Zosimus*, Sometime Advocate And Chancellor Of The Roman Empire, Printed J. Davis, London 1814.

THE WRITINGS OF HIPPOLYTUS, Bishop of Portus Vol. II- Fragments of Writings Third Century- Translated by Rev. S. D. F. Salmond, M.A., Fragments Of The Epistles Of Alexander içinde, T. & T. Clark, Edinburgh 1869.